

SALAT Levente

A romániai magyarság szellemi helyzete*

Kényszerpályák a kisebbségi közgondolkodásban

A romániai magyarság szellemi helyzetéről kívánok röviden beszélni, s noha tudom, hogy a következőkben vannak tettenérhető túlzások, kimerevített látszatigazságok, úgy gondolom, magunk között vagyunk, és időnként ilyesmiknek is el kell hangzaniuk.

Aból a rögtön kifogásolható megállapításból indulok ki, hogy a romániai magyarság mindeztidáig nem tudott mire menni a tíz esztendővel ezelőtti nyakába szakadt szabadsággal, amely egyelőre csak arra bizonyult jónak, hogy esetenként újabb és újabb ürtügyeket találhassunk az elmenésre.

Meggyőződésem szerint ezért az áldatlan állapotért mindenekelőtt a szellemi helyzet a felelős, azok az uralkodó eszmék és gondolkodói kényszerpályák, amelyek fogja tartják a romániai magyarság szellemi energiáit, amelyek ahelyett, hogy az otthonosság szellemi kapacitását nyújtják, újabb és újabb érveket termelnek ki, legtöbbször szándékolatlan következményként, az elmenésre.

A magyarság kollektív egzisztenciájáról Romániában természetesen lehet még beszélni mindazonáltal, ennek az egzisztenciának már régen mások a meghatározó sajátosságai – és következképpen szükségletei – mint amiket a közgondolkodás tükröz. Nagy általánosságban véleményem szerint az állapítható meg, hogy miközben az élet megy előre a maga útján, és a közösségi egzisztencia újabb és újabb alakzatokat ölt, egyik vagy másik vonatkozásban látványos teljesítményeket produkál, a szellemileg integrált romániai magyar *párbuzamos* társadalom egyre inkább csak az elit fogalmaiban élő álvalóság, aminek következtében előbb-utóbb le kell vonni a kényelmetlen konzekvenciát: az elit igencsak lemaradt a társadalompolitikai folyamatok mögött, és korszerűtlen fogalmak, idejét múlt szemlélet hálójába gabalyodva botladozik az események mögött.

Ezeket a meggondolkodtató hipotéziseket négy olyan kérdéskör rövid felvillantásával szeretném alátámasztani, amelyek megítélésem szerint jelenleg a kisebbségi közgondolkodás legmakacsabb, legáldatlanabb következményekkel járó és legtöbb alkotó energiát rossz irányba kanalizáló kényszerpályáit jelentik meg. Ezek a következők: 1. viszonyunk a történelemhez; 2. a politikai integráció kérdése; 3. a többséghez való viszonyunk kérdése; 4. a közösségi prioritások kérdése. Ezeket veszem most sorra, egészen röviden fölvilantva néhány gondolatot olyan kérdésekre vonatkozóan, amelyek külön-külön is elmélyült, csapatmunkát igénylő kutatást igényelnének.

Viszonyunk a történelemhez

Azt hiszem senki nem fog tőlem statisztikai adatokat követelni annak az állításnak az alátámasztására, hogy a romániai magyarság szellemi termésének aránytalanul nagy része a történelem éltetésére irányuló erőfeszítésekben konkretizálódik és merül ki.

A történelem természetesen fontos támpont és erőforrás egy kisebbség törté-

netében, különösen ha a jelennek pont az az egyik fő jellemvonása, hogy bizonytalan, kétségbevonatá válik a kollektív egzisztencia, amelyhez a múltban nem férhetett kétség. Egy önmagára nézve elégséges, magamagát a teljesértékű párhuzamos társadalom fogalmaiban elgondoló közösség *jelene* azonban nem szólhat ilyen mértékben és ilyen arányokban a *múltról*. Magán a pusztán mennyiségre vonatkozó tényen túl, azzal, *abogyan* a történelem jelen van a kisebbség mindennapjában és a közgondolkodás porondjain, további bajok vannak. A történelmi feszítvímus olyan mértékben uralja el a múltunkra vonatkozó reflexiókat, hogy időnként nem tudom legyűrni magamban a feltámadó, tamáskodó megállapítást: Mátyás király, Bethlen Gábor, Széchenyi, Deák, Kossuth, Teleki Pál elévülhetetlen érdemei ellenére végső soron mégiscsak itt állunk szétdaraboltan, egyre sorvadó leszakadt nemzetrészekkel körülvett anyaországgal, amely az európai integrációs folyamatok kihívásaival szembeesítve viaskodik az összmagyarság sorskérdéseivel, szemmel láthatólag nehezen találva az egyensúlyt a modernizáció jelentő *európai* integráció és a történelemben való visszalépést jelentő *nemzeti* integráció kísértései között. Arról tehát, hogy valahol a történelem során mégiscsak történtek hibák, nem folyik nyilvános beszéd, ezen jövőbe mutató tanulságaink feldolgozása, a jelek szerint, nem foglalkoztatja szakembereinket, vagy ha igen, akkor nem kellő nyilvánosság mellett ahhoz, hogy azok tanulsága a jövőre nézve hasznosítható lehetne. Mind az önelégült múltbanzés, mind az újabb és újabb bizonyítékok földerítése annak alátámasztására, hogy az elszennvedett történelmi igazságtalanságokért milyen körülmények és milyen nagyhatalmi érdekek okolhatók, annak a közösségi érdekeknek az ellenében dolgozik, hogy végre nézzünk szembe azokkal a hibákkal, amelyek jelenlegi helyzetünk kialakulásához nagymértékben hozzájárultak, illetve lehetetlenné tették a körülmények ellensúlyozását, az azokhoz való produktívabb alkalmazkodást. A történelem kritikai önszemléletnek ez az uralkodó hiánya azt eredményezheti, hogy egyszerűen jelenünkben mindegyre visszaköszön a múlt, pontosabban abból éppen az, amit végre ki kellene nőni, másrészt, hogy továbbra is lehet generációkat tévhitekben ringatni, olyan rosszul felfogott célok fel; kanalizálva jobbra érdemes szellemi energiákat, amelyek többet ártnak, mint használnak. Mintha nem találnánk azt „a határt (...)”, amelynél a múltat el kell felejteni, hogy ne váljék a jelen sírásójává”, hogy jobb híján *Nietzschét* idézzem.

mindkét vonatkozásban a közgondolkodásra.

Ami a kisebbségi társadalomnak a román államhoz való viszonyát illeti, ebben a vonatkozásban a politika – független értelmiségi, civil szempontból el nem számoltatott – egyeduralma a közgondolkodásban máris több áldatlan következménnyel járt. Mindenekelőtt kerülő úton legitimálta a román állam deklarált politikai célját, hogy a romániai magyarságot *egyénenként* és *ne közösségként* integrálja a román politikai nemzetbe. Másfelől, miközben fogal-körömmel ragaszkodik az egységideológiához, olyan nemesebb célokhoz méltó következetességgel, hogy akik alternatív szempontokat is meg mernek fogalmazni az egység eszméjének lehetséges értelmezését illetően, azoknak kint, a körön kívül kell táplálniuk magukban az összetartozás felemelő érzését, voltaképpen a célbavett politikai integráció helyett éppen a romániai magyarság dezintegrációját segítette elő. Innen, ebből a nézőpontból állítható, hogy a romániai magyarság öntörvényű párhuzamos társadalomként ma már csak a valóságtól elszakadt ideológikus beszédekben létezik, helyette, szigorúan szociológiai értelemben, feudumokra szűszetett lokális közösségekről indokolt csak beszélni. Egyik-másik ilyen feudumra az életerő, a vitalitás és a divergens érdekek artikulációjának olyannyira sajátos formái a jellemzők, hogy azokat nemcsak integrálni, de megmagyarázni se igen lehet a kisebbségi közgondolkodás uralkodó fogalmaiban.

Ami a magyar államhoz való viszonyunkat illeti, az opciók, az alternatívák és azok következményei hasonlóképpen végiggondolatlanok. A határok fölötti integráció fogalma, ha megfelelő módon van elővezetve, igencsak korszerű gondolat. Az integrációs törekvések ugyanis kikezdtek Európában a szuverenitás, a területiség és az állampolgárság *Bodin* óta szorosan összetartozóknak hitt egységét. Európa-szerte kialakulóban vannak az *adminisztratív autoritások* és az *állampolgársági lojalitás* változatos és többszörösen rétegzett alakzatai. Ránk köszöntött a poszt-veszfáliai éra, ahogyan a szakirodalom egyik divatos irányzata fogalmaz – innen nézve tehát az állampolgárság fogalmának átértelmezésével kapcsolatos kutatókódások akár az európai törekvések előőrséhez való tartozás érzését is sugallhatják. Valójában azonban nem ez történik, hiszen a dogorló való beszélés konkrét alakzataiban a múlt szelleme kísért, és ahelyett, hogy a határok fölötti egymásratalálás ösznemzeti eszméje segítené a romániai magyarság közösségi integrációját, tovább darabolja azt, maga is egyénenként próbálván rendezni az anyaország viszonyát az elszakadt nemzetrészek tagjaival. Nem elhanyagolható következménye továbbá a kérdéssel kapcsolatban fennforgó uralkodó eszméknek, hogy erősítik a romániai magyar közösség tagjaiban az amúgy is fel-feljelő érzést, hogy gondjaik megoldását csak odaátról, Magyarországról remélhetik, az itteni, romániai állapotok javítására nem érdemes időt-energiát pazarolni.

A közösségi integráció kérdésében elodázhatatlannak látszik tehát, hogy felelősen végiggondoljuk az opciókat és levonjuk azokból a megfelelő konzekvenciákat. Minekutána középtávon valószínűtlennek látszik, hogy a román politikai nemzetbe való integráltságnak lenne reális alternatív

A politikai integráció kérdése

Megítélésem szerint a politikai integráció kérdésével kapcsolatban érhető tetten a legbeszédesebb formában az a lemaradás, amely a romániai magyar elit szellemi teljesítményét, fölvertzettségét jellemzi a kor kihívásaival szemben. Noha a közösségi jövőt eldöntő sorskérdésről van szó, nem tudunk fölmutatni egyetlen távlatos, elméletileg megalapozott, korszerű szemléletű tanulmányt sem arról, hogy milyen alternatívái vannak a romániai magyarságnak egyrészt a magyar államhoz, másrészt a román államhoz fűződő viszonyában. Ezeket a kérdéseket ez idő szerint alapjában véve a politikai akarunkság dönti el, következményeiben végig nem gondolt opciókat kényserítve rá

vája, ennek az integrációnak pedig nyilvánvalóak a hátrányai, fölöttébb indokolt volna fölismerni végre, hogy a román politikai nemzetbe való egyénenkénti integráció *szükségességét* szét kell választani a kisebbségi társadalom belső integrációját célzó, és azt a román politikai nemzetbe közösségként integráló, az anyaországgal pedig partneri viszonyt kialakító *potencialitásától*. Az előbbiből fakadó feladatokat a politikai képviselőt volna hivatott elvégezni, folytatván a harcot a törvényes keretek megfelelő, a közösségi egzisztenciát lehetővé tevő kialakításáért, az utóbbit pedig a politikumtól független, más politikai kultúrát megtestesítő és gökeresen más eszköztrendszerhez folyamodó szakértői (menedzser-) rétegre kellene bízni. A két hatáskör folyamatos öszszekeverése nemcsak mindkét feladat megvalósításának hátráltatását eredményezi közép- és hosszú távon, hanem a kisebbségi közösség sajátos politikai kultúrájának a fokozatos föl számolódását, a balkániság egyre erőteljesebb eluralkodását is.

A többséghez való viszonyunk kérdése

A kisebbségi közgondolkodás stratégiátlansága a legegyszerűbben talán ebben a vonatkozásban érhető tetten. A politikai érdekképviselő teljesítménye a többség-kisebbség viszonyának a javítása tekintetében természetesen nem becsülhető alá, és a kétes megítélésű kormányzati szerepvállalás mérleget ebben a vonatkozásban kétségtelenül pozitív. Ami azonban valójában történik, e tekintetben is fölöttébb ellentmondásos, hiszen készülni kell lassan annak a konzekvenciának a leszűrésére, ami a kormányzati szerepvállalás kiértékelésekor nem lesz elkerülhető, hogy nevezetesen a kisebbségi célok-követelések és a többségi hajlandóság között igen mély szakadék tárog. Minekutána a politikai érdekképviselőt mind az ellenzéki újít, mind a kormányzati szerepvállalást kipróbálta már, igencsak érdekes kérdés, hogy minek kell mindezek után következnie. (Azt csak mellékesen jegyzem itt meg, hogy a többség és kisebbség közösségi céljai és politikai opciói közötti jelentős eltérés a szakirodalom szerint veszélyes konfliktus-potenciál.)

A többség-kisebbség viszonyának kérdésével való elmélyültebb, stratégiai igényű foglalkozás hiánya ebben a várható helyzetben minden bizonnyal meg fogja bosszulni magát. Kellőképpen végig nem gondolt, a politikai voluntarizmus és színvonalatlanság bélyegét magán viselő döntések határozzák majd meg bizonyára a továbbiakban is a romániai magyarság középviselőinek viszonyulását ehhez a kérdéshez, továbbra is figyelmen kívül hagyva *Bibó* arra vonatkozó figyelmeztetését, hogy autentikus demokráciát nem lehet egymást kölcsönösen fenntartó *félelmekre* alapozni.

Az elméleti igénytelenség mellett a dolognak gyakorlati vonatkozásai is vannak. Szinte felfoghatatlan, hogy kisebbségi oktatáspolitikánk mennyire nem szentel figyelmet annak, hogy egy többkultúrájú közegben elboldogulni készülő ifjú embernek olyan szellemi szükségletei is vannak, amelyekről egy monokulturális társadalomban nem lehet beszélni. S miközben szerte a világban egyre jobb üzlet az interkulturalitás kihívásaira való felkészülés, az erdélyi magyarság csökönnyösen úgy

viselkedik, mint a vízbe dobott ember, aki, ahelyett, hogy úszni tanulna, eltökélte, „hogy minden körülmények között szárazföldi lény maradjon, és a vízben élők egyetlen mozdulatát sem utánozza” (*Boldizsár* Iván, 1935). Ilyen körülmények között aligha lehet csodálkozni azon, hogy az életbe kikerült, frissen végzett romániai magyar fiatalok szinte keresve-keresik a hivatkozási alapot arra, hogy egy ilyen barátságtalan, rosszul szervezett országban nem lehet elboldogulni, és egy-két sikertelen kísérlet után úgy döntenek, kivándorolnak. (*Imren nézve* az elvileg – és főként hosszú távon, amennyiben jövőnk nem reked meg a múlt regisztereiben – a legjelentősebb mértékben indokolt önálló állami magyar egyetem kérdése teljességgel kontraproduktív, hiszen a jelenlegi közállapotok és a kisebbségi társadalom középtávú érdekei szempontjából, mind a többségre, mind a kisebbségre nézve hasznosabbnak tűnő cél volna a kolozsvári székhelyű *kényelvű* egyetemért küzdeni, módszeresebben és következetesebben.)

A közösségi prioritások kérdése

Ebben a vonatkozásban a legtozlatóbbak talán a szellemi helyzet aggasztó tünetei. Az itthonmaradóknak mintha semmi más fontosabb feladat nem jutna osztályrészül mint a történelmi emlékek, a kegyhelyek, a temetők ápolása, néha egy-egy emléktábla leleplezése, szobor fölavatása. Akinek fontosabb, jövőbemutató célja van, az elmegy az anyaországba vagy tovább, hiszen ott történik minden jelentősebb esemény, ott dőlnek el valójában a dolgok – ide csak suppan ami ott eldőlt, hogy ezúttal *Czabó* Gábor 80-as évekbeli mondatát idézzem, pontatlanul. Lassacskán az elit maradó része is kétlakkivá válik, egyre inkább csak pihenni vagy fölöltődni jár már haza, életének értelemmel bíró részét odaát tölti. Nemcsoda tehát, ha ilyen körülmények között nincsenek Erdélyben pezsgő szellemű műhelyek, nem készülnek el azok a tanulmányok, amelyek „számbavennék erőnket” (*Kós* Károly), amelyek föl tárnák szükségleteinket, és amelyekre kivitelezhető, számunkérhető politikai programokat lehetne alapozni.

Ahelyett, hogy a politikáról leválasztott társadalomszervezést menedzszemléletű emberekre bíznánk, hogy apró léptű, de világos célokat követő ágazati stratégiákat dolgoznánk ki, meggyökereztetnénk a közpolitikákban való gondolkodás és cselekvés kultúráját, kutató intézeteket hoznánk létre és jól átgondolt kutatási célokat jelölünk ki a lassan felnövekvő, új szemléletű szakmai elit számára, ehelyett tehát évről-évre számottevő mennyiségű pénz mennek el „közösségi rendezvényeinkre”, amelyeken a résztvevők átlagéletkora hatvan fölött van, a föl szólalók pedig újra és újra fölolvassák több ével ezelőtt megírt szövegeiket az éppen ünnepezt személyiség maradó érdemeiről, valamint a maradás napiparancsairól, megfedekezve boldogabb égtájak felé szétszéledt gyerekeikről.

Szerencsénk talán annyi volna, hogy a szellem emberének szerepét egy közösség életében – amint azt az életmagra kapott feudumok esete is példázza – nem kell feltétlenül túlértékelni.

* Elhangzott a *Magyar műveltség Erdélyben 2000* című tanácskozáson, Sepsiszentgyörgyön, 2000. október 6-án.